Проф. др НИКОЛА Л. ГАЋЕША

МЕТАНАСТАЗИЧКА КРЕТАЊА У ЈУГОСЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Метанастазичка кретања у југословенским земљама за време Другог светског рата нису још у потпуности истражена, иако је реч о веома значајним и континуираним догађајима од 1941. до 1945. године, али неједнаког обима и интензитета у појединим ратним годинама и оквирима одређених националних индивидуалитета и националних мањина. С обзиром на наведене околности и њихов садржај очигледно је да наведена кретања припадају миграционој проблематици, чије успешно и свестраније изучавање подразумева интердисциплинарни приступ и примену посебних методолошких и стручних начела, јер је извесно да су се одвијала претежно на окупираној територији и у режији окупационих и квислиншких власти, с једне, и на ослобођеним територијама у оквиру платформе НОР-а, с друге стране.[1]

Непосредно по окупацији и раскомадавању Југославије, у њеним окупираним подручјима отпочела су обимна миграциона померања, иницирана и остваривана на двојак начин: директном интервенцијом окупационих власти или њиховом индиректном акцијом преко квислиншких апарата власти. Примена овог или оног начина у покретању миграционих померања зависила је од низа околности политичке, националне, економске па и стратешке природе, а често је била спровођена крајњом безобзирношћу.[2]

Одређени, иако неједнак удео у миграционим померањима за време Другог светског рата у југословенским земљама имали су Срби, Хрвати, Словенци и Црногорци, а од националних мањина најзначајнији удео припао је Немцима, а затим Мађарима.

Србима је као најбројнијем југословенском народу, настањеном на недовољно компактним балканским и панонским пространствима, припао најобимнији удео у миграционим померањима од 1941. до 1945. Мигра-

[1] У обимној историографској литератури о Југославији у ратним збивањима од 1941. до 1945, мало је радова који се односе искључиво на метанастазичка кретања. Монографски рад Слободана Д. Милошевића, *Избеглице и пресељеници на територији окупиране Југославије 1941–1945,* Београд 1981, једино је историографско дело у коме су обрађена наведена кретања са становишта избеглиштва и пресељавања.

[2] По савременом схватању међународног права, војна окупација једне земље не подразумева право на насилна миграциона померања, а ако се то ипак догоди, као што је било на територији окупиране Југославије, онда је реч о типичној узурпацији права. – Вид. о томе: М. Радојковић, *Рат и међународно право,* Београд 1947, 86–101.

циона вертикала, тако изразита у њиховој историји од краја 14. до 20. века,[3] манифестовала је још једном своју присутност у њиховом друштвеном бићу и показала да су ратна збивања, као што је то увек било, њено непромењено исходиште.

С обзиром на то да је велики део српског етничког простора непосредно по окупацији Југославије 1941. доспео у састав Независне Државе Хрватске, а неки његови делови у састав хортијевске Мађарске, царске Бугарске и велике Албаније, сасвим је разумљиво да су миграциона померања Срба 1941. иницирале окупационе и квислиншке власти. Суштина тих померања није била истоветна у свим југословенским земљама. Тако је на територији Независне Државе Хрватске (Хрватска, Славонија, Срем, Босна и Херцеговина и делови Далмације) имала нимало прикривено геноцидно обележје, а у Војводини, односно у мађарском окупационом подручју у Бачкој и Барањи, као и у италијанском окупационом подручју у Македонији и на Косову, затим у бугарском окупационом подручју у Македонији, била је заснована на анулирању међуратног насељавања Срба и Црногораца и протеривању у њихове матичне крајеве.

Веома је интересантно да су миграциона померања Срба била најуже повезана са променама у аграрно-поседовним односима, што је у пракси значило анулирање резултата аграрне реформе између два светска рата и успостављање restitutio in integrum, тј. стања које је претходило аграрној реформи извршеној после Првог светског рата. У том смислу указујемо на чињеницу да је 18. априла 1941, дакле само осам дана по оснивању Независне Државе Хрватске, донета Законска одредба о некретнинама тзв. добровољаца,[4] на основу које је само у Срему депосе дирано 3.617 насељеничких породица, а у Славонији 5.190 породица и протерано у матични крај или у Србију.[5] У таквим условима може се разумети појава да је непосредно по успостављању Независне Државе Хрватске, а особито после масовног покоља српског становништва у Босни и Херцеговини, у Лици, на Банији и Кордуну, уследио неорганизовани миграциони талас ка Србији, условљен превасходно егзистенцијалним мотивима српског народа на територији Независне Државе Хрватске. Извесно је такође да су представници Трећег рајха у Загребу настојали да са усташким властима утаначе договор и план о исељењу Срба

[3] У том смислу указујемо на најцеловитији преглед миграција и њихову улогу у историји српског народа: *Сеобе срйскоī народа од XIV до XX века,* Зборник радова посвећен 300-годишњици Велике Сеобе Срба, Београд 1990.

[4] *Народне новине,* 18. IV 1941.

[5] Архив Хрватске, Збирка Здравка Шантића, к. 1, бр. 36; Н. Л. Гаћеша, *Аīрарна реформа и колонизацијa у Срему 1919–1941,* Нови Сад 1975, 305; исти, *Колонизација Срба и Црноīораца у Краљевини Јуīославији и ФНРЈ (1918–1948). Сеобе срйскоī народа од XIV до XX века...,* 117. Вид. такође: *Законске одредбе о надоīуни Законске одредбе о некреīнинама īзв. добровољаца,* „Народне новине", 5. VIII 1941.

из Хрватске, као и Словенаца из немачког окупационог подручја у Словенији у Србију, имајући првенствено у виду своје непосредне интересе и тежњу да миграционо померање не изазове шире друштвене потресе. Међу различитим подацима о обиму миграционог померања Срба из Независне Државе Хрватске у Србију, чини нам се као најприхватљивији податак да је до краја 1941. године у Србију пребегло око 150.000 Срба из Независне Државе Хрватске.[6]

Истовремено је према Србији био усмерен још један миграциони талас, и то са Косова и из Македоније. Реч је о насељеничком српском становништву између два светска рата у тим земљама, које је износило 14.772 породице, односно 73.860 лица.[7]

На крају, из Бачке и Барање је такође током лета и јесени 1941. доспело 10.500 протераних насељеничких српских породица, односно 52.500 лица.[8]

Према томе, српска метанастазичка кретања током Другог светског рата, садржана у миграционом померању из окупираних југословенских земаља ка Србији, обухватила су 276.360 лица.

Требало би ипак напоменути да је немачка окупациона управа у Банату већ почетком маја 1941. била пред дилемом исељења свих досељеника после Првог светског рата, а пре свега добровољаца и оптаната. У вези с тим може се разумети строго поверљива директива полицијске управе за Банат да се што пре сачини списак и картотека свих оних који су „... против фирера, против Рајха, против националсоцијалистичког система", а међу њима се посебно истичу „југословенски добровољци".[9]

За исељење наведених досељеника залагало се већ крајем априла или почетком маја 1941. и вођство мађарске народне скупине у Банату. Оно је, наводно, захтевало „... исељење отуд (тј. из Баната – Н. Г.) око 30.000 до 40.000 Срба".[10] Истовремено је вођство немачке народне скупине у Банату планирало исељење око 45.000 до 50.000 Срба, али до тога није дошло услед општег обустављања исељавања на немачком окупационом

[6] О конференцији 4. јуна 1941. у Загребу на којој је утаначен немачко-усташки договор и план о исељењу Срба из Хрватске и Словенаца из немачког окупационог подручја у Словенији, као и о проблемима реализације наведене конференције писали су: A. Lj. Lisac, *Deportacije Srba iz Hrvatske 1941*, »Historijski zbornik«, 1956, 125–145; F. Škerl, *Nacistične deportacije Slovencev v leto 1941*, »Zgodovinski časopis«, VI–VII, 1952–1953, 768–797; T. Ferenc, *Raznarodovalna politika nemškega okupatorja v Sloveniji 1941,* „Jugoslovenski istorijski časopis", 4/1969, 174–179 и Ђ. Станисављевић, *Појава и развитак четничког покрета у Хрватској 1941–1942. години,* „Историја XX века, Зборник радова" 4, 24–27.

[7] Прихватили смо као сасвим реалну претпоставку изнету у делу M. Erića, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941. godine, Sarajevo 1958, 481, да је насељеничку породицу у Југославији између два светска рата у просеку сачињавало 5 чланова.

[8] Н. Л. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941,* Нови Сад 1968, 252.

[9] Ђ. Момчиловић, *Банат у народноослободилачком рату,* Београд 1977, 32.

[10] T. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945,* Maribor 1968, 271, 272.

подручју у југословенским земљама на основу Химлерове директиве од 18. августа 1941. Нема сумње да је намеравано исељавање из Баната, као и из Словеније и Независне Државе Хрватске, у Србију било онемогућено општим размахом Народноослободилачког покрета у Србији лета 1941, као што с правом истиче Ј. Марјановић,[11] иако не би требало занемарити и друге чиниоце који су условљавали одгађање исељавања. Тако Ђ. Момчиловић тврди да је из Берлина наређено банатским Немцима да не исељавају Србе, што је било мотивисано потребом „... да на њивама остане довољно радне снаге, јер је Банат био предвиђен као важан рејон за снабдевање фронта",[12] а Н. Живковић сматра да су депортације и исељавања били обустављени не само због наведених разлога, него и зато „... јер је транспортовање депортираца чинило извесне тешкоће развоју ратних операција против Совјетског Савеза".[13]

Законска одредба о некретнинама тзв. добровољаца била је основа за анулирање резултата не само међуратне колонизације, него и резултата аграрне реформе на територији Независне Државе Хрватске, а пре свега у Славонији и Срему, у складу са начелима усташког покрета, заснованих на учењу о потреби и целисходности геноцида над српским народом. То је створило нужне предуслове за миграционо померање 7.000 хрватских породица из Хрватског Загорја у Славонију и Срем у виду насељавања на одузетим добровољачким имањима. Ако поред тога још истакнемо да је 1.800 хрватских усташких породица из Босне и Херцеговине (или 9.000 лица) побегло пред јединицама Народноослободилачке војске и партизанских одреда и населило се такође у Славонију и Срем, извесно је да је метанастазичко кретање Хрвата у виду колонизовања Славоније и Срема током Другог светског рата обухватило 8.800 породица, односно 44.000 лица.[14]

Настојања Немаца да из свог окупационог подручја у Словенији иселе тамошње Хрвате, којих је према попису из 1931. године било 5.013 лица (4.546 у Штајерској и 467 у Горењској) нису уродила плодом, и поред

[11] Ј. Марјановић, *Устанак и НОП у Србији 1941,* Београд 1963, 51.

[12] Ђ. Момчиловић, *н. д.*, 34.

[13] Н. Живковић, *Ратна штета коју је Немачка причинила Југославији у Другом светском рату,* Београд 1975, 211.

[14] Међу ретким освртима на усташку аграрну реформу и колонизацију треба указати на рад Љ. Иванчевића, *Прилог проучавању аграрне реформе у Срему у време „НДХ"*, „Зборник за друштвене науке Матице српске", 43/1966, 126–149, јер у нашој историографији још нема обимнијих радова о усташкој аграрној реформи и колонизацији. – Вид. такође: П. Вукелић, *Окупациона власт и систем националне дискриминације у Срему за време „Независне државе Хрватске"*, „Зборник за друштвене науке Матице српске", 35/1963, 119–120. Наведени податак о резултатима усташке колонизационе политике узели смо из изјаве Анте Михелчића, руководиоца колонизације у НР Хрватској 1945–1947, дате 15. XII 1945. у Београду на састанку руководилаца колонизације ФНРЈ (Архив Југославије, 97, фасц. 2, 19).

одговарајућих уговора између Трећег рајха и Независне Државе Хрватске 12. новембра 1941, 30. септембра 1942. и 11. августа 1943, јер је до почетка 1945. исељено само 159 хрватских породица са 545 лица, а то је био само незнатан део словеначких Хрвата.[15]

Очигледно је да су метанастазичка кретања Хрвата за време Другог светског рата била кудикамо скромнијих размера него код Срба.

С обзиром на то да је априла 1941. немачки војни фактор имао одлучујућу улогу у разбијању југословенске државе, као и пресудну политичку улогу Трећег рајха у раскомадавању Југославије, немачка окупациона управа у југословенским земљама је директно и индиректно иницирала замашна метанастазичка кретања. Најдрастичнији пример у том смислу догодио се у немачкој окупационој зони у Словенији, која је била практично анектирана и инкорпорирана у Трећи рајх.[16]

Реч је, наиме, о планираном и знатној мери оствареном систематском исељавању Словенаца из Штајерске и Горењске, што је представљало само део обимних немачких денационализаторских и геноцидних подухвата за време Другог светског рата у неким европским земљама.[17]

После успостављања цивилне управе у окупираној Штајерској и Горењској, што је уследило већ 14. и 15. априла 1941, дакле пре окончања рата с Краљевином Југославијом, Немци су на основу споразума са представницима Независне Државе Хрватске 4. јуна 1941. у Загребу утаначили обимно исељавање Словенаца у три таласа на територију Независне Државе Хрватске и окупиране Србије, са истовременим исељавањем адекватног броја Срба из Независне Државе Хрватске у Србију. Требало би ипак истаћи да је у трећем таласу исељавања од 15. септембра до 31. октобра 1941. предвиђено исељавање око 65.000 сељака из Штајерске и око 80.000 из Горењске.[18]

На земљи исељених Словенаца било је предвиђено обимно насељавање Немаца. Први конкретан предлог у том смислу изнео је Уред државног комесара за германизацију у Берлину, према коме би у словеначким земљама после исељавања 130.000 Словенаца требало населити 28.000 Немаца из Јужне Буковине, 2.000 виничара и виноградара из Бесарабије и

[15] Т. Ференц, *н. д.*, 248–252, 771–777.

[16] Ф. Чулиновић, *Окупаторска подјела Југославије, Ратна прошлост наших народа*, књ. 118, Београд 1970, 130.

[17] У релативно обимној литератури о наведеној особености хитлеровске владавине у неким европским земљама истичемо неколико значајнијих дела: Szeslaw Madajszyk, *Generalna gubernia w planach hitlerowskich,* Warszawa 1961; Pierr Gezard, *L'annexion de fait de l'Alzace* »Lorraine, Revue d'histoire de la deuxime guerre mondiale«, januar 1952. br. 5, 37–52; Robert Koehl, *RKFDV: German Resettlement and Population Policy 1939–1945,* Cambridge 1957; Hans Buchheim, *Rechtsstelung und Organization des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums,* Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte, München 1958, 239–279; Hans Ulrich Wehler, *»Reichsfestung Belgrad« in Südosteuropa,* Viertejahrshefte für Zeitgeschichte 1963, бр. 1, 72–84 и Janusz Sobczak, *Hitlerowskie przesiedlenia ludnosci niemieckej w dobie II wojny światovej*, Poznan 1966.

[18] Т. Ференц, *н. д.*, 236.

Добруџе, 6.000 из Далмације, 12.000 из Босне и 10.000 из западне Славоније, укупно, дакле, 58.000 Немаца. Интересантно је да у предлогу Уреда (изнетом већ 17. априла 1941) нема ни речи о евентуалном пресељењу кочевских Немаца у Штајерску и Горењску, што ће постати веома актуелно већ крајем 1941, услед стицаја неких нових историјских околности.[19]

Немци су планирали најобимнију и најтемељитију колонизацију у словеначкој Штајерској, чију су територију били поделили у два подручја: насељеничко подручје А и насељеничко подручје Б. Прво подручје обухватало је пределе уз Саву и Сутлу, а остали део Штајерске друго насељеничко подручје. Из подручја А требало је иселити све Словенце и на њихове поседе компактно населити Немце. На тај начин била би створена својеврсна германска брана према Словенцима из Љубљанске покрајине под италијанском окупационом влашћу, с једне стране, и према Хрватима из Независне Државе Хрватске, с друге. Под претпоставком да ће тотална германизација пограничних штајерских предела уз Саву и Сутлу бити темељита, брза и ефикасна, Немци су сматрали да им на насељеничком подручју Б није неопходна компактна измена становништва. Услед таквих околности настале су извесне разлике не само у темпу, него и у опсегу исељавања Словенаца и насељавања Немаца у оба наведена насељеничка штајерска подручја.[20]

Иако је Химлеровом наредбом 18. августа 1941. обустављено исељавање становништва из појединих земаља југоисточне Европе до завршетка рата, што је било несумњиво условљено и размахом Народноослободилачког рата југословенских народа, планирано исељавање Словенаца већ је било остварено у знатној мери. Тако су из предела поред Саве и Сутле, дакле из насељеничког подручја А, била исељена, између осталих, 5.902 Словенца земљорадника, чији су поседи заузимали површину од 74.436 ha и додељени Немцима, међу којима су кочевски Немци чинили највећу насељеничку групу.

Пресељење кочевских Немаца, најстарије немачке народне скупине изван Немачке и Аустрије (насељени су у Кочевју још у 14. веку) обављено је у складу са одредбама немачко-италијанског уговора (потписаног 31. августа 1941. у Риму) о исељењу немачких држављана и фолксдојчера из Љубљанске провинције у немачки Рајх.[21] Њихова напуштена имања у Кочевју са укупном површином од 47.528 ha откупило је италијанско

[19] *Исто*, 550–551.

[20] *Исто*, 632.

[21] О пресељењу кочевских и љубљанских Немаца вид. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost–Mitteleuropa, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien,* Düsseldorf 1961, 82E, 141E–152E.

друштво „Емона“. Од 14. новембра 1941. до 22. јануара 1942. пресељене су из Кочевља у Штајерску 2.833 немачке породице са 11.509 лица.[22]

Насељавање Немаца у насељеничком подручју А текло је релативно споро, тако да је окончано тек током лета 1943. До краја лета 1943. било је насељено 3.026 породица кочевских Немаца са 12.222 лица; 259 породица јужнобуковинских Немаца са 872 лица; 91 породица бесарапских Немаца са 317 лица; 47 породица добруџанских Немаца са 184 лица и 39 породица јужнотиролских Немаца са 156 лица; 18 породица босанских Немаца са 59 лица и 3 породице инвалида са 7 лица – укупно, дакле, 3.483 породице са 13.817 лица.

До октобра 1941. на подручју Б било је насељено 207 немачких породица, а до лета 1942. још 242 немачке породице из Јужне Буковине. Пораст насељеничког земљишног фонда омогућио је проширење опсега насељавања: до пролећа 1943. на подручју Б насељене су 141 породица кочевских Немаца; 31 породица љубљанских Немаца; 8 породица јужнотиролских Немаца, 18 породица босанских Немаца и 2 породице Немаца из Добруџе, а с пролећа 1943. овде су доспеле 204 породице кримских Немаца и 13 породица Немаца из Бугарске.

Према Химлеровој замисли у Горењску је требало населити Немце из Љубљане и Каналске долине. Од 3. до 20. јануара 1942. у Горењску је било насељено око 800 Немаца из Љубљане, а током фебруара и марта 1943. године 19 немачких породица из Јужне Буковине. Акције Народноослободилачког покрета у Горењској онемогућиле су обимније насељавање Немаца, тако да планирано насељавање Немаца из Каналске долине није реализовано.

Очигледно је да је денационализаторска политика Трећег рајха у окупираним словеначким земљама током Другог светског рата била доведена до крајњих консеквенци. Немци су чак планирали пресељење 1.060 словеначких породица у лублински округ у Пољској.[23] Међутим, народноослободилачка борба југословенских народа, у оквиру општег напора и коначног успеха антихитлеровске коалиције у Другом светском рату, онемогућила је реализацију немачког геноцидног плана у Словенији, отпочетог насилним исељењем дела словеначког становништва.

У Црној Гори као италијанском окупационом подручју миграциона померања током Другог светског рата нису била обимнија, иако не треба пренебрегавати чињеницу да је 1941. у Црну Гору доспело неколико хиљада протераних чиновничких и колонистичких породица (око 20.000 лица) из Војводине, Метохије и са Косова.[24]

[22] Т. Ференц, *н. д.*, 662.

[23] *Исто*, 510.

[24] В. Стругар, *Завођење италијанске окупације у југословенским областима (1941–1942. године)*, „Гласник Друштва за науку и умјетност Црне Горе“, 2, Одјељење друштвених наука, књ. 1, Титоград 1975, 84.

Македонци су једини југословенски народ који није доживео метанастазичка кретања током Другог светског рата, иако су бугарске окупационе власти у Македонији до краја 1941. анулирале резултате аграрне реформе и колонизације између два светска рата.[25]

За време учесталих и жестоких сукобљавања јединица Народноослободилачке војске и партизанских одреда са окупационим и квислиншким снагама 1942. и 1943. у Босни и Херцеговини, 4.458 муслиманских породица (односно 24.878 лица) избегло је у Славонију.[26] То су биле махом усташки опредељене муслиманске породице. Истовремено је у босанским градовима било око 200.000 избеглих лица, углавном муслимана.[27]

Метанастазичко кретање муслимана из Босне и Херцеговине ка Славонији и из руралних босанско-херцеговачких предела у босанске градске центре било је једино значајније муслиманско миграционо померање током Другог светског рата у Југославији.

Прва значајнија миграциона померања југословенских Немаца за време Другог светског рата догодила су се, као што смо већ истакли, у словеначким земљама.

Последњи исељенички талас Немаца из Југославије уследио је у другој половини 1944. Реч је о организованој и планској евакуацији око 110.000 фолксдојчера из Независне Државе Хрватске у организацији Б. Алтгајера, вође немачке народносне скупине, а под непосредним руководством К. Камерхофера, SS групенфирера и уз помоћ немачке Друге армије.[28] Наведени исељенички талас односио се на Немце из Словеније, Босне, Србије, Славоније и Срема. Међутим, исељавање Немаца из Баната, Бачке и Барање хронолошки се подударало са исељавањем из Независне Државе Хрватске, што је сасвим разумљиво ако имамо у виду истоветност општих војних, политичких и неких других околности и чинилаца који су условљавали исељавање Немаца из ширих источних и југоисточних европских простора у јесен 1944. Али, поред тога требало би ипак истаћи да је исељавање Немаца из Баната, Бачке и Барање реализовано мимо исељавања Немаца из Независне Државе Хрватске, а с обзиром на то да је организовано и остварено релативно касно (током

[25] Ф. Чулиновић, *н. д.*, 595–597; М. Апостолски, А. Христов, Р. Терзиоски, *Положај окупиране Македоније у Другом светском рату (1941–1944)*, „Југословенски историјски часопис", 3/1963, 59–65.

[26] Архив Југославије, 97, фасц. 9, 61.

[27] Архив Босне и Херцеговине, АРиК, фасц. 6, 1296.

[28] А. Милетић, *Пресељење и евакуација фолксдојчера из Срема и Славоније*, „Зборник за историју Славоније и Барање", 12/1975, 15–22; З. Крнић, *О исељавању припадника њемачке народне скупине (Volksdeutscher-a) за вријеме II свјетског рата*, „Зборник за историју Славоније и Барање", 4/1966, 73–88. – Вид. такође: З. Крнић, С. Љубљановић, Ц. Томљановић, *Неки подаци о организацији и раду Њемачке народне скупине у НДХ*, „Зборник за историју Славоније и Барање", 1/1963, 27–40, 59, 61, 72–74 и *Dokumentation der Vertreibung*, V ... 153E – 158E.

септембра и октобра 1944) изведено је у прилично хаотичној форми и није било свеобухватно.[29]

Насупрот тумачењима о срачунатој политици НОП-а да се Немци (фолксдојчери) у сваком случају морају иселити из Југославије и наводном геноциду који су у Југославији доживели у завршном периоду Другог светског рата,[30] треба истаћи следећа неоспорна факта: 1) да су се југословенски Немци у целини још у априлском рату 1941. понашали на типичан петоколонашки начин; 2) да су се током рата борили у јединицама Вермахта (у које су углавном добровољно ступали) против Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије и 3) да су том приликом учинили мноштво злочина, чак и над цивилним становништвом па су на тај начин сами онемогућили свој даљи опстанак у државној заједници југословенских народа.[31]

Народноослободилачки покрет није био у улози пасивног посматрача колаборационе улоге југословенских Немаца. Напротив, предузимао је низ мера, првенствено политичких, да их придобије за сарадњу у оквиру његове ослободилачке платформе. Нажалост, без успеха.[32]

Данас је тешко утврдити тачан број Немаца исељених из Југославије током Другог светског рата, а особито у јесен 1944. када је стицајем историјских околности исељавање било најобимније. Ипак, чињеница да је у Југославији уочи рата било око 500.000 Немаца и да их је према првом послератном попису становништва (15. марта 1948) било само 55.337, упућује нас на недвосмислен закључак да је исељавање Немаца из Југославије током Другог светског рата било најширих размера.[33]

---

[29] О исељењу, односно евакуацији бачких Немаца писао је, поред низа немачких аутора, веома документовано Ј. Мирнић, *Немци у Бачкој у Другом светском рату,* Нови Сад 1974, 324–333.

[30] Вид. нпр. J. Wuescht, *Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehuungen von 1933 bis 1945,* Seewald Verlag, Stuttgart 1969, 276–285.

[31] ДФЈ, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, саопштење бр. 1–6 о злочинима италијанских и немачких окупатора, Београд 1944, 78–115; исто, саопштења бр. 7–33, Београд 1945, 202–225, 302–311, 313–316, 333, 334, 339–345; исто, саопштења бр. 34–53, Београд 1945, 403–417, 467–472, 482–550, 606–609; исто, саопштења бр. 66–93, Београд 1946, 635–641, 645–648, 747–756, 787–802, 826–829.

[32] Љ. Василић, *Покрајински комитет КПЈ за Војводину 1941–1945,* „Грађа за историју Војводине", књ. 7, Нови Сад–Сремски Карловци 1971, 3–7, 14–17, 39–43, 54–57, 120–130, 177–180, 218–223; Т. Ференц, *н. д.,* 591, 625.

[33] ФНРЈ, Савезни завод за статистику, *Коначни резултати пописа становништва од 15. марта 1948,* књ. 9; *Становништво по народности,* Београд 1954, стр. XIV и XV. Међутим, број Немаца у ФНРЈ свакако је био већи од броја који је добијен овим пописом (55.337), јер Немци у два велика логора у Војводини нису пописивани, а сем тога постоји велика вероватноћа да у попису од 15. III 1948. известан број Немаца није хтео да се декларише као Немци (нарочито у Војводини, где је било много мешовитих бракова између припадника немачке и мађарске нације) него је изјавио да је мађарске или неке друге народности. Услед таквих околности наведени подаци о укупном броју Немаца у ФНРЈ према попису од 15. III 1948. треба прихватити са извесном резервом.

Током априлског рата 1941. хортијевска Мађарска је окупирала Бачку, Барању, Међумурје и Прекомурје. У наредбама које је тих априлских дана издао мађарски генералштаб истицало се, међутим, како мађарска војска не улази на војвођанску територију, Међумурје и Прекомурје као освајач, него да – ослободи, да Мађарској поново прикључи ове „отргнуте јужне крајеве". Напомена о реинкорпорацији изражавала је и негацију „дотадашње окупације" ових крајева од стране југословенских власти од 1918. до 1941. Тим „повратком" уједно је био истакнут и наводни престанак суверенитета Краљевине Југославије на овим крајевима, који се „ослобођени од окупације" враћају „матици земљи", Мађарској. Тако је, дакле, запоседање југословенских крајева било означено као ослобођење тих „мађарских" крајева од туђинске (југословенске) власти.[34]

У складу са таквим околностима није нимало изненађујуће да је у мађарској окупационој зони дошло до веома обимних миграционих померања у намери да се радикално измене постојећи етнички односи.

Међу првим мерама које су са таквим циљем предузеле окупационе власти било је масовно протеривање свих оних који су се у ове крајеве доселили после октобра 1918. са територије изван „историјских граница Мађарске". Према томе, протеривање се односило на досељеничко становништво после 1918. године у целини, а пре свега на добровољачке и колонистичке породице које су у спровођењу аграрне реформе добиле земљу и биле насељене на територији коју су запоселе мађарске окупационе трупе. Према извештају команданта Војноуправне групе Јужне армије, до почетка јуна 1941. пребачено је преко границе са територије Бачке, дарђанског и мурскособотског среза око 15.000 лица. Даље пребацивање преко границе у Србију и Независну Државу Хрватску обустављено је на захтев подручних немачких војних команданата. Преостали насељеници и чланови њихових породица (укупно 11.375 лица) интернирани су у логоре.[35]

Масовним исељавањем и логорисањем насељеника у Бачкој завршена је прва фаза денационализације југословенских земаља под мађарском окупационом управом. Друга фаза отпочела је насељавањем Бачке и додељивањем земље бивших насељеника новим насељеницима – Мађарима из Буковине (Сикуљцима). Насељавање Сикуљаца извршено

[34] Ф. Чулиновић, *н. д.*, 558.

[35] Наведене податке о броју исељених и логорисаних лица (26.375) треба прихватити са резервом, јер се односе на цело мађарско окупационо подручје, а 1939. године (дакле две године пре исељења) у самој Бачкој укупан број насељеничких лица износио је 29.465 (вид. Н. Л. Гаћеша, *Аїрарна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941,* Нови Сад 1968, 267).

је између 11. маја и 20. јуна 1941. Тада је у Бачкој насељено 2.856 породица Сикуљаца са укупно 13.256 лица.[36]

Сикуљци су добили под изузетно повољним условима 32.621 кј земље, сав инвентар и сточни фонд протераних насељеника. С обзиром на то да су добровољачке колоније у Бачкој на које су Сикуљци насељени располагале са 50.722 кј земље, њихово преостало земљиште уступљено је владином Комесаријату за избеглице, који је репатрирао из Босне (Гуње, Вучјака, Брчког и Бијељине) 408 мађарских породица дајући им 2.877 кј земље, а делом Витешком столу, који је у јужној Бачкој изградио 26 витешких колонија, населивши их са 400 породица, од којих је свака у просеку добила 15 кј земље, чиме је овај полувојнички елемент доспео у повлашћен положај.[37]

Према томе, југословенске земље у Другом светском рату доживеле су значајна метанастазичка кретања, али су њихове последице до данас, углавном, остале неистражене. Извесно је ипак да је у сплету тих догађања и миграционих померања полумилионска немачка национална мањина нестала са етничке карте југословенских земаља.

Поменимо, међутим, да је непосредно по завршетку Другог светског рата још једна национална мањина ишчезла из Југославије, иако на сасвим друкчији начин него немачка национална мањина. Реч је о пољској националној мањини (20.000 лица), насељеној у северној Босни крајем 19. века, која је на основу међудржавног југословенско-пољског споразума (2. јануара 1946) у целини исељена у Пољску.[38]

Доба великих миграционих померања није могло да прође без утицаја на поједине народе и националне мањине у Југославији. Али, овај значајан и комплексан етнопсихолошки и демографски проблем остао је изван не само научних него и публицистичких интересовања и истраживања. Тако је на пример до данас остало необјашњено неуспело залагање Ј. Пастовницког, народног посланика у Привременој народној скупштини Демократске Федеративне Југославије, 1945. године, за груписање и колонизовање „у срезу кулском свих Русина који живе у Југославији".[39]

[36] Б. Букуров, *Колонизација Бачке за време Другог светског рата,* „Гласник Српског географског друштва", св. 51, бр. 1, Београд 1971. – Међутим, према наводима Ј. Мирнића (*Денационализаторска политика мађарског окупатора у југословенским земљама 1941,* „Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду", књ. 10, Нови Сад 1967, 144) укупан број насељених Сикуљаца до средине јула 1941. износио је око 15.200 лица.

[37] Ј.Мирнић, *н. д.,* 144, 145; исти, *Систем фашистичке окупације у Бачкој,* „Зборник за друштвене науке Матице српске", 35/1963, 10–13. – Вид. такође: А. Лебл, *Аграрна политика окупатора у Бачкој, Барањи и Међумурју 1941–1944,* „Зборник за друштвене науке Матице српске", 35/1963, 193–213, а најпотпуније податке о насељавању Сикуљаца износи Б. Букуров, *н. д.,* 56–62.

[38] Н. Л. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945–1948,* Нови Сад 1984, 374.

[39] *Привремена Народна скупштина ДФЈ, Треће заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и заседање Привремене Народне скупштине 7–26. августа 1945,* „Стенографске белешке", Београд б. г., 570.

Метанастазичка кретања у Југославији за време Другог светског рата као део великог миграционог померања у источној и југоисточној Европи представљају увод у велике континенталне миграције крајем рата и непосредно по његовом завршетку, које су у одређеној мери измениле националну и демографску структуру низа европских земаља.[40] У том смислу може се рећи да су метанастазичка кретања у Југославији 1941–1945. године била увод у велико миграционо померање у југословенским земљама током спровођења аграрне реформе и колонизације од 1945. до 1948.

NIKOLA L. GAĆEŠA

MIGRATIONS IN YUGOSLAV LANDS DURING WORLD WAR TWO

Summary

The work deals with the consequences of migratory changes caused by the forced movements of populations on the Yugoslav territory during the Second World War. The migrations of certain Yugoslav ethnic groups and minorities have not been studied thoroughly enough and present a complex ethnic, demographic and psychological problem which has affected both the areas where occupational and quisling authorities were in command, as well as those which were periodicaly or definitely liberated by the forces of the National Liberation Movement.

Migrations within the Yugoslav population occurring between 1941 and 1945 were part of large ethnic movements in southeastern Europe which altered the national and demographic structure of the population in several European countries. These migratory changes in Yugoslavia also marked the beginning of large population movements induced by the agrarian reform and colonization exercised from 1945 to 1948.

[40] Вид. о томе интересантан рад А. Богнара, *Миграције становништва Европе након Другог светског рата*, „Наше теме“, 9–10/1969, 1685–1689.